

KOMPETENCJE KOMUNIKACYJNE NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO**COMMUNICATION COMPETENCES OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS**Dorota Kozłowska¹, Wojciech Ryszkowski²¹ Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku² Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie**ABSTRACT**

A purpose of the research was self-evaluation of communication competences (among 57 contained in the model) held by physical education teachers. A diagnostic poll method as well as pedagogical method were applied to accomplish the aim of the study. The survey research was carried out among 221 students – teachers of physical education of second degree master's studies during a lecture followed by the explanation of each competence accompanied by a display of visual examples. The research results proved that teachers possess communication competences on the following levels: good: less than 1/2 of the respondents; average: 1/4 of the respondents; very good: more than 1/5 of the respondents. The assumption according to which majority of students hold communication competences on a good and average level has been confirmed. The highest level of the competences among the respondents is held within: *The ability to present exercises and sports being taught (41,18%)* whereas a good level of the competences is held within: *The knowledge and ability to use correct terminology in teaching (51,58%)*. The research results may be used to describe a job of a teacher and in modification of physical education teacher's competences.

Key words: communication competences, a physical education teacher

STRESZCZENIE

Celem badań była samoocena posiadanych kompetencji komunikacyjnych (spośród 57 zawartych w modelu) nauczycieli wychowania fizycznego. Do realizacji celu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, metodę pedagogiczną. Badania ankietowe przeprowadzono wśród 221 studentów – nauczycieli kierunku WF, studiów II° podczas prelekcji i objaśnienia każdej kompetencji wraz z pokazem przykładów wizualnych. Wyniki badań wykazały, że nauczyciele posiadają kompetencje komunikacyjne na poziomach: dobrym: niespełna 1/2 badanych; średnim: 1/4 badanych; bardzo dobrym: powyżej 1/5 badanych. Potwierdziło się założenie, że najwięcej studentów posiada kompetencje komunikacyjne na poziomie dobrym i średnim. Na najwyższym poziomie badani posiadają: *Umiejętność pokazu nauczanych ćwiczeń i sportów (41,18%)*; na poziomie dobrym: *Znajomość i umiejętność posługiwania się właściwą terminologią w nauczaniu (51,58%)*. Wyniki badań mogą być stosowane do opisu stanowiska pracy nauczyciela i modyfikacji kompetencji nauczyciela wf.

Słowa kluczowe: kompetencje komunikacyjne, nauczyciel wychowania fizycznego

Niniejsze opracowanie dotyczy oceny wybranych kompetencji: komunikacyjnych nauczyciela wychowania fizycznego. W modelu i badaniach uwzględniono 57 kompetencji, a wśród nich: prakseologiczne: 18; komunikacyjne: 6; współdziałania: 7; kreatywne: 9; informatyczne: 4; moralne 3; zdrowotne: 10; oraz kompetencje związane z realizacją fakultetów: sportowego, tanecznego, zdrowotnego i turystycznego. Pomimo prowadzenia różnych badań w zakresie kompetencji nauczycieli wf, nadal istnieją luki dotyczące szczegółowych kompetencjach komunikacyjnych i poziomie ich nabywania w toku studiów na kierunku wychowanie fizyczne.

WPROWADZENIE

Umiejętności komunikacyjne odgrywają bardzo ważną rolę, decydują o sukcesach, porażkach zawodowych i osobistych (W. Osuch 2011, s. 55-56). Istnieje nadal trudność definiowania tego pojęcia w literaturze. Słowo komunikacja pochodzi z języka łacińskiego *communis*, oznaczając udostępnienie informacji, pomysłu lub postawy (Dick Lee 1993). Problematyka badań kompetencji komunikacyjnych datuje się od 1946 roku, kiedy to w literaturze zagranicznej odnotowano problematykę badań komunikacji i ich celów. Powołując się na Bruce Smith, Harold Lasswell i Ralph D. Casey celem badań kompetencji komunikacyjnych określono zagadnienia: „*kto co mówi, przez jakie kanały (media) komunikacji, do kogo i jakie będą tego wyniki*” (Alden L. Powell 1946 przedruk 2009), (wikibooks.org). W 1995 r. NCA (National Communication Association), stwierdziła, że badanie komunikacji „*skupia się na tym: jak ludzie używają wiadomości do generowania znaczeń, i w różnych kontekstach, kulturach, kanałach i mediach. Pole to sprzyja efektywnej i etycznej praktyce komunikacji ludzkiej*”. Duża ilość określeń termin komunikacja i rozpowszechnienie go stwarza problem w stosowaniu konkretnej i wszechstronnej definicji. Najczęściej spotykane określenia odnoszą się do przekazu informacji od jednej osoby do drugiej. M.in. F. Dance w 1974 roku przeanalizował 126 definicji. E. Kulczycki chcąc stworzyć spójną definicję powołał się na F. Dance, który wyłonił z analizy 15 komponentów komunikacji już w roku 1970. Wśród tych komponentów można wyróżnić te, w których komunikacja postrzegana jest poprzez pryzmat: „1) symbolu, języka, mowy; 2) rozumienia; 3) interakcji, relacji, procesu społecznego; 4) redukcji niepewności; 5) procesu; 6) transferu, transmisji, wymiany; 7) połączenia, związania; 8) wspólności; 9) kanału, nośnika, środków; 10) reprodukcji wspomnień; 11) wyuczonyj reakcji, modyfikowania zachowań, odpowiedzi, zmiany; 12) bodźca; 13) intencjonalności; 14) czasu i sytuacji; 15) władzy” (E. Kulczycki 2011, s. 20). Komunikacja wg innego autora, to określony typ procesów społecznych (M. Wendland 2011). Jedna

z uproszczonych definicji kompetencja określa komunikatywność jako umiejętność precyzyjnego, jasnego wyrażania się oraz rozumienia i zaangażowania w wypowiedzi innych (G. Filipowicz 2013, s. 17). Kompetencje komunikatywności w teoriach innowacji określa się jako: „umiejętność jasnego i precyzyjnego wyrażania się, zdolność do rozumienia wypowiedzi innych, umiejętność słuchania i porozumiewania się z rozmówcami” (G. Filipowicz 2013, s. 21). Zdaniem J. Hausnera „istotą procesu komunikowania się jest przepływ informacji pomiędzy różnymi podmiotami. Służy on uzgodnieniu przez wszystkich uczestników tego procesu wspólnego i tożsamego rozumienia sytuacji lub stanu. Tylko wtedy komunikowanie się jest skuteczne, jeśli definicja danej sytuacji jest rozumiana w taki sam sposób przez wszystkich uczestników procesu wymiany informacji” (J. Hausner 1999, s. 25). Kompetencje te składają się z komunikatów werbalnych i niewerbalnych. Szczególny nacisk na zrozumiałość komunikatów werbalnych kładł B. Czabański (cyt. za J. Gałęcki i inni 2011, s. 43). W. Osuch powołując się na B. Ciupińską szczególnie uwagę odnosił do kompetencji niewerbalnych, które: „wyrażają uczucia i nastroje; ilustrują komunikaty werbalne; regulują przebieg rozmowy i stosunki między rozmówcami; służą przekazywaniu znaczeń; pozwalają dostosować się do aktualnej sytuacji” (W. Osuch 2011, s. 333-346). Warty podkreślenia jest zdaniem tej autorki, że ponad 50% informacji przekazywanych jest przez ruch ciała, a 40% stanowi sposób wypowiedzianych treści (B. Ciupińska 2005, s. 153-158).

Komunikatywność należy do najważniejszych cech współczesnego nauczyciela. Jeden z autorytetów, powołując się na Z. Kwiecińskiego i B. Śliwerskiego wskazał podstawowe kompetencje komunikacyjne nauczyciela: „werbalne; sprawność językową; aktywne słuchanie; umiejętność dialogu; rozwijanie empatii; umiejętność negocjacji i mediacji; asertywność; umiejętności budowania i tworzenia odpowiedniego klimatu społecznego klasy szkolnej” (M. Sikorski 2010, s. 155-172).

Kolejna z przykładowych definicji „kompetencje komunikacji charakteryzuje chęć zmniejszenia dystansu i większa dbałość o wypowiedzi werbalne – tak aby nie zawierały one akcentów oceniających” (K. Kamińska, A. Kwiatkowska 2009, s. 9; powołując się na M. Szopskiego). Badania przeprowadzone wśród rodziców, uczniów i studentów kierunków pedagogicznych potwierdzają znaczenie komunikatywności w zawodzie nauczyciela. Kompetencje komunikacyjne obejmują porozumiewanie się z uczniami, rodzicami, z innymi nauczycielami oraz pozostałymi osobami pracującymi w szkole (K. Żegnałek 2011, s. 117-124). Jest ona jedną z kompetencji efektywności działań i spełnienia oczekiwań (M. Zalech 2011, s. 210). Warto wskazać jego ukierunkowanie: „celem komunikowania jest stałe i dynamiczne kształtowanie, modyfikacja, bądź zmiana wiedzy postaw i zachowań w kierunku zgodnym z wartościami i interesami oddziałujących na siebie podmiotów” (S. Toczek – Werner, P. Targosz 2010, s. 220). Nawet zwierzę w świecie ludzkim osiąga cele komunikacyjne podobnie jak człowiek osiąga cele komunikacyjne w kontakcie z drugim człowiekiem (K. Konecki 2008, s. 78). Przykładowo, jeden z autorów podkreśla, że opinie nauczycieli narciarstwa wskazują że materiały dydaktyczne elektroniczne usprawniają proces komunikacji pomagając w nabyciu umiejętności ruchowych. Materiały wizualne przyczyniają się też do korekty błędów powstałych w procesie zakłóceń w komunikowaniu (W. Wiesner i inni 2010, s. 286-287). Nauka pływania także musi być oparta o komunikację społeczną (W. Wiesner, R. Błacha 2010, s. 319). Badania ostatnich lat pokazują, że studenci w toku

studiów niechętnie podejmują działalność o charakterze organizacyjnym, naukowym i społecznym, a właśnie takie działania kształtują kompetencje komunikacyjne bardzo istotne w działalności zawodowej (M. Skiert, A. Buchta 2010, s. 111-119). Studenci w toku studiów wynoszą bardzo dobrze rozwinięte umiejętności kierunkowe, ale ich słabością są kompetencje ogólne (K. Buchta 2011, s. 69-81), (K. Buchta, T. Lisiecki 2011, s. 157). Jednocześnie potwierdzają się badania autorki, dotyczące oczekiwań studentów i faktycznie nabytych kompetencji w toku studiów wychowania fizycznego (K. Buchta 2012, s. 156).

Kompetencje komunikacyjne wyrażają się skutecznością zachowań językowych w sytuacjach edukacyjnych. Systemy oświatowe przeżywają obecnie w wielu krajach świata dość znaczny kryzys. Reformując systemy edukacyjne nadaje się im nowy kształt, wizerunek, stawiając znowelizowane cele i zadania. Wśród tych zadań nauczyciele wychowania fizycznego także stoją przed wyzwaniem w zakresie podwyższania kompetencji.

Podstawowym celem edukacji dzieci i młodzieży jest kształcenie umiejętności, wyposażanie w wiedzę i wychowywanie niezbędne dla możliwości **korzystania z dorobku i potencjału kulturowego oraz dla konieczności dalszego rozwoju cywilizacji**. Wychowanie to przede wszystkim kształtowanie pożądaných kompetencji, postaw i nastawień zgodnych z oczekiwaniami i potrzebami społecznymi podmiotów edukacyjnych **albo bardziej prawidłowo także zgodnie z oczekiwaniami odbiorców rezultatów kształcenia, a są nimi rodzice i przyszli pracodawcy**.

Główny problem w systemach oświatowych polega jednak na braku jednoznacznych umiejętności „przelania” wiedzy teoretycznej dydaktyczno-wychowawczej na działalność praktyczną, czyli na codzienne kształcenie i wychowanie dzieci i młodzieży. **Można odnieść wrażenie, że problem nie polega na trudności w „przelewaniu wiedzy” a raczej w transferze doświadczenia kompetencyjnego nauczyciela na ucznia. Kategoria doświadczenia będąc doceniana poprzez prakseologię jest mało doceniona przez nauki nauki pedagogiczne oraz metodyki szczegółowe**. Jak zauważa pod koniec lat 90-tych K. Denek, w Polsce reforma systemu edukacji została poprzedzona różnymi analizami empirycznymi i teoretycznymi (K. Denek 1998). Spotykamy się tu jednak z przykrą oceną i diagnozą. Można refleksyjnie powiedzieć i wytłumaczyć, iż: „Tak jak daleko nam było w 1989r. do systemu rynkowego i demokracji tak i dziś jest nam daleko do nowoczesności w kształceniu i edukacji fizycznej”.

Inną trudnością jest nabór do zawodu nauczycielskiego. Prawdopodobnie w żadnej polskiej pedagogicznej uczelni na egzaminach wstępnych nie bada się np. talentu pedagogicznego i predyspozycji osobowościowych kandydatów na nauczycieli. Kandydat do szkoły aktorskiej podlega egzaminowi w zakresie określenia talentu aktorskiego. Kandydat do szkoły muzycznej – podlega egzaminowi w zakresie określenia talentu muzycznego. Na egzaminach wstępnych do akademii wychowania fizycznego badano poziom sprawności fizycznej i umiejętności ruchowych. Trudno jednak wskazać, czy jest to niezbędne i najważniejsze dla przyszłego pedagoga. Przeprowadzone badania w 2008r. wykazały, iż studenci wybranych uczelni wf, podczas wyboru studiów kierują się głównie: motywami sportowymi, samorealizacji i zdobycia wyższego wykształcenia, a w najmniejszym zakresie pracą w zawodzie nauczyciela wf (A. Brojek 2008, s. 139). Jednak już podczas studiów magisterskich spory odsetek wybiera pracę w szkolnictwie i znacznie wyżej ocenia swoje kompetencje zawodowe, w stosunku do niepracujących (M. Skiert, A. Buchta 2008, s. 120-

127). Przyszły pedagog, osoba mająca wpływ przez kilkanaście lat kształtowania postaw dzieci i młodzieży, już na etapie „selekcji” może być źle wybierany do zawodu. *Problem może być rozwiązany poprzez kompetencyjne testy selekcyjne stosowane dla kandydatów na wiele stanowisk w Anglii, Francji itp.*

Sposób postrzegania przydatności do pracy w zawodzie nauczyciela wychowania fizycznego jest zawsze pochodną szerszego światopoglądu na całą doktrynę wychowania fizycznego. Już wiele lat temu jeden z wybitnych pierwszych teoretyków pisał, że ideałem wychowawcy fizycznego byłby, co prawda „inteligentny gimnastyk”, ale z powodu trudności w znalezieniu stosownej liczby takowych – można dawać pierwszeństwo „typowi sprawnościowemu” (W. Osmólski 1927). Nie mógł się na to zgodzić walczący o uniwersytecki status wychowania fizycznego E. Piasecki, który stwierdził, że kto ma zdolności i zamiłowania sportowe, ale nie ma równocześnie koniecznych dla danej gałęzi zdolności i zamiłowań intelektualnych i społecznych, ten nie powinien oddawać się zawodowo wychowaniu fizycznemu (E. Piasecki (1927).

Jak wskazuje R. Muszkieta „założenia reformy edukacji mogą być efektywnie wdrożone tylko przez kompetentnych nauczycieli (...). Postawy zawodowe nauczycieli są i będą kluczowym czynnikiem efektów edukacyjnych” (R. Muszkieta 2006, s. 400). Autorzy B. Hodan wraz z Z. Żukowską zaproponowali, aby model osobowości nauczyciela w/w rozpatrywać na podstawie jego statusu i roli oraz koncepcji modelowych kultury fizycznej. Powołując się na pracę szwajcarskiego pedagoga K. Widera z 1974r., dokonując oceny osobowości nauczyciela w/w postulowano, aby jej przedmiotem uczynić jego kompetencje (B. Hodan, Z. Żukowska 1996). *Trudność wynika jednak z faktu, iż status nauczyciela podobnie jak koncepcja modelu k/f jest zbyt ogólnikowa i mało precyzyjna dla projektowania programów i kompetencji nauczyciela i ucznia.*

PODEJŚCIE KOMPETENCYJNE W ZARZĄDZANIU

Zastosowanie podejścia kompetencyjnego przyjęto datować na początek lat 70 – tych ubiegłego wieku (McClelland)¹ w Stanach Zjednoczonych, choć już w latach 50 - tych E. Fidler wyznaczył nowy kierunek działań zawodowych i określił, że: „efektywność stylu zarządzania zależy przede wszystkim od rodzaju sytuacji, z którą ma się do czynienia”.

Struktura kompetencyjna (S. Whiddett, S. Hollyforde 2003), inaczej model kompetencyjny oznacza zbiór kompetencji jedno -, lub wielopoziomowych oraz ich wyznaczników behawioralnych. Opracowanie struktury kompetencyjnej jest procesem żmudnym i pochłaniającym dużo czasu. Jej solidne przygotowanie pozwala na eliminację wadliwych rozwiązań projektowych oraz na właściwe korekty po jej wprowadzeniu.

Najsukuteczniejszym rozwiązaniem, które ułatwia budowę profili kompetencyjnych jest utworzenie macierzy kompetencji składającej się z kompetencji kluczowych, specyficznych dla funkcji i specyficznych dla roli. Kluczowe odnoszą się do wszystkich pracowników organizacji, natomiast kompetencje specyficzne dla funkcji odnoszą się do porównywania pracowników jednej komórki i są istotne przy rozwoju zawodowym. Kompetencje specyficzne porównują stanowiska na jednym określonym poziomie w organizacji.

PRZYKŁADOWE GRUPY KOMPETENCJI NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

Jedną z autorek badających kompetencje nauczyciela wskazuje, że każdy nauczyciel jest twórcą własnej wiedzy pedagogicznej, a tym samym kompetencji. Aby jednak mógł efektywnie konstruować tę wiedzę i własną sylwetkę zawodową, musi posiadać niezbędne kompetencje tworzenia samego siebie (M. Dudzikowa 1985). Podstawą jest samowiedza, w tym także świadomość relacji JA – INNI, zdobywana podczas zorganizowanej obserwacji samego siebie, czyli **kompetencje myślenia i refleksji**. To bardzo nowoczesne podejście do problemu kompetencji nauczyciela. Wyodrębnił on też kompetencje kluczowe, które są jego zdaniem esencją zawodu nauczycielskiego, stanowią rdzeń nauczycielskich czynności dydaktyczno – wychowawczych (Z. Kwieciński 1998). Jak pisze G. Koć-Seniuch, do takich kompetencji należy zaliczyć kompetencje komunikacyjno - interpretacyjne oraz kompetencje społeczne związane z umiejętnościami wychowawczymi. Przejawiają się one w umiejętności współpracy i współdziałaniu z innymi, skutecznym regulowaniu konfliktów, zdolności i gotowości ich rozwiązywania (G. Koć – Seniuch 2003). Kompetencje pragmatyczne umożliwiające mu skuteczne działanie edukacyjne - uzewnętrzniają sprawności kierownicze, menedżerskie, realizacyjno – metodologiczne i ewaluacyjne. Kompetencje informacyjno-medialne związane ze zdolnością do wykorzystywania technologii informatycznej oraz tworzenie autorskich programów edukacyjnych i udostępnianie ich w sieci.

Interesującą klasyfikację kompetencji nauczycielskich przeprowadził R. Kwaśnica, na którego powołuje się także A. Szarkowska i inni. Wyróżnił on kompetencje praktyczno-moralne oraz kompetencje techniczne. Te pierwsze są rodzajem doświadczenia nabywanego w praktyce komunikacyjnej, w szeroko pojętym dialogu. W grupie kompetencji praktyczno-moralnych badacz wyróżnił kompetencje interpretacyjne, moralne i komunikacyjne (R. Kwaśnica 1994). Kompetencje interpretacyjne to zdolności rozumiejącego odnoszenia się do świata, rzeczy, innych ludzi i siebie samego. Kompetencje moralne - to nie tylko wiedza o normach i nakazach moralnych, to także zdolności prowadzenia refleksji moralnej. Kompetencje komunikacyjne to zdolność do dialogowego sposobu bycia, do dialogu z innymi i sobą samym.

Wśród kompetencji technicznych badacz wyróżnił trzy grupy kompetencji: postulacyjne, metodyczne i realizacyjne. Kompetencje postulacyjne są umiejętnością opowiadania się za takimi czy innymi, – ale zawsze instrumentalnie pojętymi – celami, umiejętność identyfikowania się z nimi. Kompetencje metodyczne to umiejętność działania według reguł określających optymalny porządek czynności. Natomiast kompetencje realizacyjne to umiejętność doboru środków i tworzenia warunków do realizacji celu – organizacji procesów.

Dla orientacji i zrozumienia problematyki kompetencji można posłużyć się prezentacją niektórych koncepcji podziałów kompetencji. Profesorowie B. Hodan i Z. Żukowska zaproponowali w 1996 roku podział kompetencji nauczyciela w/w:

- a) merytoryczno – motywacyjne: zdolność, fachowość, identyfikacja zawodowa, identyfikacja ideowa, inspiracja poszukiwań;
- b) metodyczno – organizacyjne: nauczania, nowatorstwa dziedzinie dydaktyki, organizowania, kontroli i oceniania;
- c) społeczno – kulturotwórcze: rozumienia i socjalizacji, komunikatywności, czynnego uczestnictwa w kulturze, społecznego działania (B. Hodan, Z. Żukowska 1996).

¹ Artykuł „*Testing for Competence Rather Than For Intelligence*” („*Testowanie: kompetencji przeciw intelektowi*”) D.C. McClellanda uważany jest za początkowe podejście kompetencyjne w biznesie. Obala on skuteczność testów IQ wprowadzając podejście kompetencyjne w organizacji

Profesor T. Maszczak w 2000 roku zaproponował następujący podział kompetencji nauczyciela wf: aksjologiczno – teleologiczne; socjologiczne i prakseologiczne (T. Maszczak 2000, s. 33-37). Rok później M. Taraszkiewicz, omawiając kompetencje nauczyciela wyróżnił trzy ich grupy, a mianowicie: kompetencje merytoryczne; dydaktyczno – metodyczne; wychowawcze (M. Taraszkiewicz 2001). W kolejnych latach M. Kajdasz Aouil powołując się na długoletnie obserwacje procesu kształcenia nauczycieli wyodrębnił kompetencje bazowe, rdzeniowe i pożądane. Najważniejsze z punktu widzenia celowego procesu kształcenia u nauczyciela są oczywiście kompetencje konieczne, do których zaliczamy: kompetencje interpretacyjne i badawcze; kompetencje autokreacyjne i refleksyjne; kompetencje realizacyjne (komunikacyjne, organizacyjne w szerokim tego słowa znaczeniu) (M. Kajdasz Aouil 2003).

Nieco inaczej przedstawiają kompetencje nauczycielskie R. Cieśliński i M. Bochenek w 2006 roku, stosując podział kompetencji nauczyciela wf na aksjologiczne, komunikacyjne i współdziałania (R. Cieśliński, A. Bochenek 2007, s. 4-10).

Jeszcze inny podział kompetencji nauczyciela wf przedstawił W. Ryszkowski, wskazując na kompetencje nauczyciela wf w zakresie: budowania cielesności; stosowania ciała; regenerowania ciała.

Nauczyciela dostrzega się jako doradcę i przyjaciela młodzieży, który uczy teoretycznie i praktycznie, jak żyć zgodnie z normami higieny, jak dzielić czas między pracę i wypoczynek, jak kształtować ciało, doskonalić zdrowie, pielęgnować urodę. Jedną z autorek w 2008r. zaproponowała model nauczyciela wychowania fizycznego złożony z opisu wiedzy, umiejętności i postaw (B. Wojnarowska 2008).

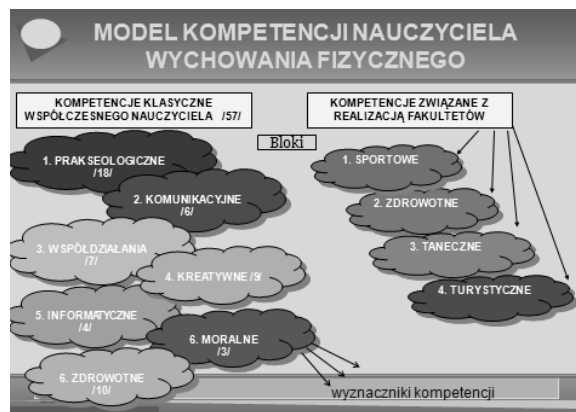
Reforma programowa wprowadzona w 2009 roku spowodowała zmiany w zakresie edukacji zdrowotnej, wskazując że nauczyciele wychowania fizycznego będą pełnić wiodącą rolę w kształtowaniu postaw prozdrowotnych (E. Huk – Wieliczuk, J.T. Marcinkowski 2009). Skutkiem planowanych zmian modyfikowano kompetencje pożądane nauczyciela wf.

Komitet Nauk Pedagogicznych PAN (1997 r.) opracował projekt **zestawu standardów kompetencji zawodowych nauczyciela**. Model kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego przedstawił J. Bielski w artykule poświęconym temu zagadnieniu, uwzględniając kompetencje: prakseologiczne, komunikacyjne, współdziałania, kreatywne, informatyczne i moralne. Zostały one wzięte pod uwagę jako najbardziej istotne w procesie naszych badań. Niestety nie wiemy na jakich koncepcjach modelach teoretycznych oparto omawiane badania. Badania i doskonalenie procesu szkolenia nauczyciela wymagają zastosowania nowoczesnych rozwiązań stosowanych w teoriach zarządzania zasobami ludzkimi.

Do tych kompetencji dodano także kompetencje zdrowotne (Wanit Nirantranon, Boonchom Srisa-Ard 2009), oraz kompetencje związane z realizacją poszczególnych fakultetów: sportowego, zdrowotnego, tanecznego, turystycznego (ryc. 1).

MATERIAŁ I METODA

Celem głównym przeprowadzonych badań była samoocena posiadanych kompetencji komunikacyjnych przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego. **W formie hipotezy ogólnej** założono, iż kompetencje komunikacyjne wśród badanych ukształtowane są na poziomie dobrym i średnim.

Ryc. 1. Kompetencje nauczyciela wychowania fizycznego

Źródło: opracowanie własne, częściowo na podstawie: J. Bielski, *Kompetencje nauczyciela wychowania fizycznego*, Wyd. ZSZ, Warszawa, 2001

W stosunku do problematyki ogólnej sformułowano następujące **pytania badawcze**:

1. Na jakim poziomie studenci posiadają kompetencje komunikacyjne?
2. Które kompetencje komunikacyjne studentów II° kierunku WF są ukształtowane na najwyższym poziomie, a które na najniższym?

Do realizacji zadań zastosowano podejście badawcze oparte o założenia dwóch niżej wymienionych metod badawczych: metodę sondażu diagnostycznego oraz metodę pedagogiczną. W ramach wymienionych metod badawczych wykorzystano następujące techniki i narzędzia badawcze: analiza dokumentów źródłowych, badania ankietowe (C. Frankfort – Nachmias, D. Nachmias 2001).

CHARAKTERYSTYKA BADANYCH

Badania przeprowadzono w miesiącach: styczeń – luty 2012 na 221 studentach WSWFiT w Białymstoku. W badaniach uczestniczyli prawie wszyscy studenci (około 98,0%) studiów magisterskich (II°) I (rok rozpoczęcia 2011) i II (rok rozpoczęcia 2010) roku studiów na kierunku wychowanie fizyczne. Badania zostały przeprowadzone zgodnie z zasadami badań kompetencyjnych, tj. podczas prelekcji i objaśnienia każdej kompetencji wraz z pokazem przykładów wizualnych. Każdy student mógł poszerzyć wiedzę w zakresie rozumienia określonej kompetencji oraz miał czas na samoocenę poziomu jej posiadania w kwestionariuszu ankiety.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Znajomość i umiejętność posługiwania się właściwą terminologią w nauczaniu. Średnio nieco ponad co dziesiąty badany (11,76%) ocenił jej posiadanie na poziomie bardzo dobrym, a ponad połowa badanych (51,58%) na poziomie dobrym. Prawie ¼ respondentów oceniła jej posiadanie na poziomie średnim. Badani studenci w 12,67% oszacowali, że mają ograniczoną możliwość tej kompetencji, a dwie osoby (0,90%) oszacowały brak tej kompetencji lub posiadanie jej na minimalnym poziomie.

Umiejętność komunikowania się interpersonalnego. *Komunikacja interpersonalna wiąże się z wypowiedzią rozmówcy o sprawie, o intencji, o wzajemnej relacji, o sobie. Na podstawie wielu publikacji można założyć, iż w komunikowaniu interpersonalnym największy udział bierze mowa ciała (65,0%),*

Tab. 1. Kompetencje komunikacyjne przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego

Źródło: opracowanie własne

Lp	Poziom nabycia kompetencji w samoocenie studentów	Poziom 1; nie posiadam lub posiadam w minimalnym zakresie		Poziom 2; posiadam w ograniczonym zakresie		Poziom 3; posiadam na średnim poziomie		Poziom 4; posiadam na dobrym poziomie		Poziom 5; bardzo duża umiejętność	
		N badanych	udział %	N badanych	udział %	N badanych	udział %	N badanych	udział %	N badanych	udział %
1.	Znajomość i umiejętność posługiwania się właściwą terminologią w nauczaniu	2	0,90%	28	12,67%	51	23,08%	114	51,58%	26	11,76%
2.	Umiejętność komunikowania się interpersonalnego	4	1,81%	14	6,33%	53	23,98%	110	49,77%	40	18,10%
3.	Umiejętność dostosowania własnego języka (objaśnień, przekazywania wiedzy) do poziomu dojrzałości i zdolności percepcyjnych uczniów	5	2,26%	16	7,24%	48	21,72%	101	45,70%	51	23,08%
4.	Umiejętność dostosowania stylu oddziaływania wychowawczego do poziomu dojrzałości uczniów	4	1,81%	15	6,79%	67	30,32%	98	44,34%	37	16,74%
5.	Umiejętność korzystania z różnych technik dyskursywnych oraz komunikacji niewerbalnej w porozumieniu się z uczniami	2	0,90%	15	6,79%	83	37,56%	86	38,91%	35	15,84%
6.	Umiejętność pokazu nauczanych ćwiczeń i sportów	3	1,36%	10	4,52%	36	16,29%	81	36,65%	91	41,18%
Razem średnia i udział %		3,33	1,51%	16,3	7,39%	56,3	25,49%	98,3	44,49%	46,7	21,12%
Odchylenie standardowe		1,21	0,55%	6,09	2,75%	16,4	7,43%	13,0	5,87%	23,2	10,49%

następnie ton głosu (25,0%) i słowa stanowiące tylko 10,0% przekazu. Badani studenci w niespełna $\frac{1}{5}$ posiadają tę kompetencję na poziomie bardzo dobrym. Prawie połowa badanych studentów (49,77%) oceniła jej posiadanie na poziomie dobrym. Prawie $\frac{1}{5}$ poddanych badaniu (23,98%) oszacowała, iż posiada tę kompetencję na średnim poziomie. Studenci w 6,33% ocenili jej posiadanie na poziomie ograniczonym, natomiast 1,81% oszacowało, że nie posiada tej kompetencji lub posiada, ale w minimalnym zakresie.

Umiejętność dostosowania własnego języka (objaśnień, przekazywania wiedzy) do poziomu dojrzałości i zdolności percepcyjnych uczniów. Kompetencja ta związana jest ze stosowaniem słownictwa fachowego/prostego; poleceń, objaśnień z sposób zrozumiały dla odbiorców. W samoocenie studentów posiadanie tej kompetencji na poziomie najwyższym zadeklarowało niespełna $\frac{1}{4}$ całej grupy badanych (23,08%). Prawie połowa studentów (45,70%) oszacowała, iż posiada tę kompetencję na poziomie dobrym. Nieco powyżej $\frac{1}{5}$ poddanych badaniu (21,72%) oceniło posiadanie jej na poziomie średnim. Jednak 7,24% badanych posiada tę kompetencję na poziomie ograniczonym. Znaleźli się także tacy respondenci (2,26%), którzy nie posiadają tej kompetencji lub posiadają w minimalnym zakresie.

Umiejętność dostosowania stylu oddziaływania wychowawczego do poziomu dojrzałości uczniów. Przykładowymi kryteriami tej kompetencji są: pamięć i uczenie się (zapamiętanie słów, symboli); wykonywanie prostych działań; odwzorowywanie układów ćwiczeń; umiejętność wspólnej zabawy konstrukcyjnej, rozumienie sytuacji społecznych; podporządkowanie się poleceniom i wytrwałość w pracy nad organizmem. Niespełna 40 badanych studentów (16,74%) oceniła

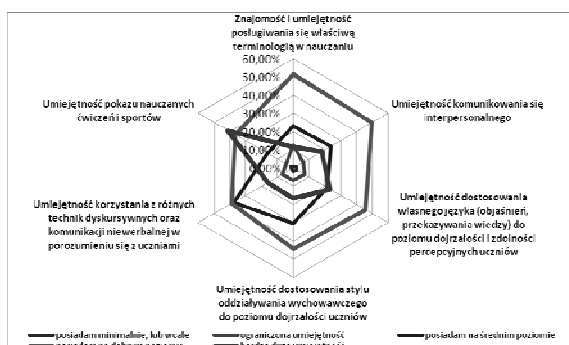
posiadanie tej kompetencji na poziomie najwyższym. Niespełna połowa respondentów (44,34%) oceniła jej posiadanie na poziomie dobrym. Niespełna $\frac{1}{3}$ studentów oceniła jej posiadanie na poziomie średnim. Niewielki odsetek badanej populacji oszacował, iż posiada ją na poziomie ograniczonym. Niewielu poddanych badaniu (1,81%) oszacowało jej brak lub posiadanie na poziomie minimalnym.

Umiejętność korzystania z różnych technik dyskursywnych oraz komunikacji niewerbalnej w porozumieniu się z uczniami Techniki dyskursywne rozumiane ogólnie jako rozmowa, mowa, przemówienie. Pojęcie to wiąże się z rozmową dwóch innych osobowości i rozmową wchodzącą w jej skład strukturami. Komunikacja niewerbalna wyrażana jest poprzez ton głosu, odległość od rozmówcy, sposób tworzenia otoczenia fizycznego, gesty, wygląd, widziane emocje takie jak: płacz, marszczenie brwi, uśmiech, śmiech, blaznowanie, sposób w jaki stoimy, chodzimy, siedzimy, kontaktujemy się wzrokowo. Badani studenci w 15,84% ocenili posiadanie tej kompetencji na poziomie bardzo dobrym, a w 38,91% na poziomie dobrym. Ponad $\frac{1}{3}$ studentów wychowania fizycznego oceniła posiadanie tej kompetencji na poziomie średnim. Studenci w 6,79% wskazali, iż posiadają tę kompetencję na poziomie ograniczonym, a 2 studentów stanowiących 0,90% badanych oceniło brak posiadania tej kompetencji lub posiadanie jej w minimalnym zakresie.

Kompetencja: **Umiejętność pokazu nauczanych ćwiczeń i sportów** odnosząca się do: komunikowania się z uczniem, uczenia innych tej sztuki, wzbudzania wrażliwości językowej wychowanków z jednoczesną ochroną wartości dziedzictwa kulturowego i funkcji języka jako narzędzia myślenia i porozumiewania się była oceniana przez największą ilość

badanych na poziomie najwyższym. Studenci posiadają tę kompetencję na poziomie bardzo wysokim w samoocenie 41,18% badanych. W opinii nieco ponad $\frac{1}{3}$ poddanych badaniu (36,65%) kompetencja ta została nabyta na poziomie dobrym. W samoocenie 16,29% respondentów kompetencję tą studenci posiadają na poziomie średnim. Niewielu badanych stanowiących 4,52% wskazało, iż posiadają ją w ograniczonym zakresie. W percepcji jednostkowych badanych (1,36%) studenci nie posiadają tej kompetencji wcale lub posiadają ją w minimalnym zakresie. Można domniemywać, iż dwa niskie poziomy mogły być wskazywane przez badanych, których studia licencjackie dotyczyły studiów innych niż wychowanie fizyczne (tab. 1).

Badania wykazały, iż studenci w największym odsetku posiadają kompetencje komunikacyjne na poziomie dobrym i średnim oraz bardzo dobrym (ryc. 2).

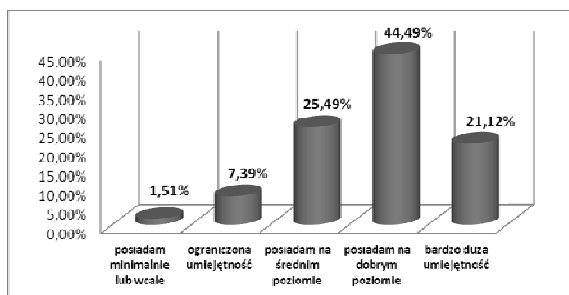

Ryc. 2. Kompetencje komunikacyjne przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego

Źródło: opracowanie własne

PODSUMOWANIE

Podsumowując wyniki przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż przyszli nauczyciele wychowania fizycznego w samoocenie oszacowali, że w 44,59% posiadają kompetencje komunikacyjne na poziomie dobrym. Badani studenci w $\frac{1}{4}$ (25,49%) posiadają je na poziomie średnim. Na poziomie bardzo dobrym te kompetencje posiada tylko nieco ponad $\frac{1}{5}$ poddanych badaniu (21,12%). Wśród badanych jest część osób stanowiąca 7,39%, które, posiadają te kompetencje na poziomie ograniczonym, lub nie posiadają ich wcale/w minimalnym zakresie (1,51%) (ryc. 3).

Ryc. 3. Poziom posiadanych kompetencji komunikacyjnych przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego

Źródło: opracowanie własne

Badani studenci wychowania fizycznego w największym odsetku posiadają kompetencje komunikacyjne na poziomach: dobrym (niespełna $\frac{1}{2}$ badanych), oraz średnim ($\frac{1}{4}$ badanych). Nieco powyżej $\frac{1}{5}$ badanych studentów posiada te kompetencje na poziomie bardzo dobrym. Te wyniki potwierdzają założoną

hipotezę, iż większość studentów posiada kompetencje komunikacyjności na poziomie bardzo dobrym i dobrym.

Na najwyższym poziomie w samoocenie największej ilość badanych posiada kompetencję komunikacyjną: *Umiejętność pokazu nauczanych ćwiczeń i sportów*, natomiast na najniższym: *Umiejętność dostosowania własnego języka (objaśnień, przekazywania wiedzy) do poziomu dojrzałości i zdolności percepcyjnych uczniów*.

WNIOSKI

Przedstawione przykłady modeli kompetencji wskazują, iż poszczególni autorzy podają grupy kompetencyjne bez podawania podstaw i modeli teoretycznych. W wielu przypadkach można zauważyć, iż pod różnymi nazwami kryją się podobne lub zachodzące treści. Najbardziej brakuje jednak podawania kompetencji: a) ogólnych, b) kompetencji szczegółowych, lub też wyznaczników kompetencyjnych.

Powyższe rozważania wskazują tym samym na konieczność zastosowań rozwiniętych teorii kompetencyjnych w wychowaniu fizycznym. Można dotychczasowe osiągnięcia porównać z wybranymi podejściami w teorii ZZL. Należałoby jednak przestrzegać następujących założeń:

1. Kształtowanie modeli kompetencyjnych nauczycieli wf nie może dotyczyć jednego ogólnego modelu kompetencji nauczyciela wf.
2. Należy wykorzystywać doświadczenia w zakresie badań prowadzonych dla innych zbliżonych profesji
3. Nie można także opierać się bezkrytycznie na modelach specjalistów biznesu, zarządzania.
4. Modele i struktury kompetencyjne nauczyciela wf muszą wynikać ze specyfiki procesu wychowania fizycznego traktowanego, jako działalność interdyscyplinarna i społeczna, a nie tylko, jako proces biologiczny.

LITERATURA

1. Alden L. Powell Propaganda, Communication, and Public Opinion: A Comprehensive Reference Guide. By Bruce Lannes Smith, Harold D. Lasswell, and Ralph D. Casey, The Journal of Politics / Volume 8 / Issue 03 / sierpień 1946, pp 423 – 425. Copyright © Cambridge University Press 1946. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2125344> (About DOI), Published online: 18 grudnia 2009
2. Bielski J., Kompetencje nauczyciela wychowania fizycznego, Wydawnictwo SZS, Warszawa, 2001.
3. Bielski J., Kompetencje nauczyciela wychowania fizycznego, Kultura Fizyczna nr 1/2, 2001, s. 12-13
4. Brojek A., Motywy wyboru studiów wychowania fizycznego w wybranych uczelniach w Polsce, Pol. J. Sport Tourism 2008, 15, s. 136-139
5. Buchta K., Kompetencje studentów wychowania fizycznego. Studia jednolite versus dwustopniowe, Pol. J. Sport Tourism 2012, 19, s. 151-159
6. Buchta K., Lisiecki T., Studia licencjackie na kierunku wychowanie fizyczne w opinii studentów, Pol. J. Sport Tourism 2011, 18, s. 146-159
7. Buchta K., Przebiegi efekty dydaktyczne studio magisterskich na kierunku wychowanie fizyczne, Pol. J. Sport Tourism 2011, 18, s. 69-81
8. Cieśliński R., Bochenek A. Kompetencje współczesnego wychowawcy fizycznego. Wychowanie Fizyczne

- i Zdrowotne. Rok LIV, styczeń nr 1 (456), Wyd. Amos, Warszawa, 2007, s. 4 – 10.
9. Ciupińska B. Doskonalenie relacji międzyludzkich wyzwaniem społeczeństwa XXI wieku. W: (red.) Ziolo Z., Rachwał T. *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne. Przedsiębiorczość – Edukacja* Nr 1, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie Wydawnictwo „MiWa”, Kraków 2005, s. 153-158. ISBN 83-915753-6-5.
 10. Denek K. *O nowy kształt edukacji*, Warszawa, WSiP, 1998.
 11. Dick Lee *Developing Effective Communications Extension and Agricultural Information*. CM109, reviewed October 1993, extension.missouri.edu/publications/DisplayPub.aspx?P=CM109 [on line 03.01.2013].
 12. Dudzikowa M. *O trudnej sztuce poznawania samego siebie*, WSiP, Warszawa, 1985.
 13. Filipowicz G. *Zarządzanie kompetencjami zawodowymi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 2004.
 14. Filipowicz G. (ekspert kluczowy) *Katalizator innowacji – podręcznik użytkownika. Uniwersalny model kompetencyjny. Podręcznik użytkownika. Obserwatorium Zarządzania*, Warszawa – Wilanów, [on line 03.01.2013], s. 17
 15. Frankfort – Nachmias C., Nachmias D. *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. I, wyd. ZYSK i Spółka, Poznań, 2001.
 16. Gałęcki J., *Czynności nauczycieli wychowania fizycznego w procesie kształtowania umiejętności ruchowych uczniów*, Pol. J. Sport Tourism 2011, 18, s. 33-44.
 17. Hausner J. (red.), *Komunikacja i partycypacja społeczna. Poradnik*. Wyd. Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999, s. 25
 18. Hodan B., Żukowska Z. *Nauczyciel wychowania fizycznego i jego społeczno-wychowawcze funkcje*. Olomouc-Warszawa, 1996
 19. http://en.wikibooks.org/wiki/Survey_of_Communication_Study/Chapter_1_-_Foundations:_Defining_Communication_and_Communication_Study [on line 03.01.2013].
 20. Huk – Wieliczuk E., J.T. Marcinkowski *Uczelnie wyższe wychowania fizycznego wobec aktualnych potrzeb edukacji zdrowotnej*, Probl Hig. Epidemiol. 90(4) 2009, Oficyna Wydawnicza MA, Poznań s. 470-476.
 21. Kajdasz Aouil M. *Kształtowanie kompetencji zawodowych nauczyciela a umiejętności kluczowe*, W: Kwiatkowska H. (red.) *Společno - kulturowe konteksty edukacji nauczycieli i pedagogów*. Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa, 2003, s. 45 – 52.
 22. Kamińska K., Kwiatkowska A. *Jesteśmy tacy sami. Sztuka edukacji międzykulturowej. Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna*. Wydanie I. WSiP, Warszawa, 2009, s.9. ISBN 978-83-02-10471-8.
 23. Koć-Seniuch G. *Konteksty rozwoju kompetencyjności zawodowej nauczyciela*, W: (red.) Kwiatkowska H. *Společno-kulturowe konteksty edukacji nauczycieli i pedagogów*. Instytutu Technologii Eksploatacji, Warszawa, 2003, s. 58 - 62.
 24. Konecki K. *Dotyk i wymiana gestów jako element wytwarzania więzi emocjonalnej. Zastosowania socjologii wizualnej i metodologii teorii ugruntowanej w badaniu interakcji zwierząt i ludzi*, s. 78. W: (red.) K.T. Konecki, *Przegląd Socjologii Jakościowej*. Tom IV Numer 1 – Luty 2008, s. 71-115, QSR – Edycja Polska http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume6/PSJ_4_1_Konecki.pdf
 25. Kulczycki E. *Teoretyzowanie komunikacji*. Tom II. W: (red.) B. Andrzejewski *Biblioteka Komunikacji Społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2011, s. 20. ISBN
 26. Kwaśnica R. *Nauczyciel współdziałający*, WSiP, Warszawa, 1994.
 27. Kwieciński Z. *Forum Oświatowe*, PTP, Warszawa – Toruń, 1998.
 28. Maszczak T. *Nauczyciel jako centralna postać w edukacji zdrowotnej uczniów*. *Wychowanie Fizyczne i zdrowotne*. Nr 1, 2000, s. 33 – 37.
 29. McClelland D. C. *Testing for Competence Rather Than For Intelligence*, *American Psychologist* No. 28, 1973, s. 24 – 26.
 30. Muszkieta R. *Postawy zawodowe nauczycieli wychowania fizycznego wobec nowych wyzwań edukacyjnych*, W: (red.) Dziubiński Z. *Sport jako kulturowa rzeczywistość*. Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 2006, s. 400 – 412.
 31. Osmolski W. *Kształcenie kierowników wychowania fizycznego oraz powołanie i organizacja*. PIWF, Warszawa, 1927.
 32. Osuch W. *Kompetencje w zakresie komunikacji interpersonalnej w dobie postępujących procesów globalizacji*. W: (red.) Ziolo Z., Rachwał T. *Przedsiębiorczość w warunkach globalizacji. Przedsiębiorczość – Edukacja* Nr 7, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Wydawnictwo Nowa Era Warszawa - Kraków 2011, s. 333-346. ISBN 978-83-267-0333-1.
 33. Osuch W. *Wybrane kompetencje komunikacyjne i dydaktyczne w kształceniu nauczycieli geografii*. W: (red.) Majchrzak N., Zduniak A. *Komunikowanie się w społeczeństwie wiedzy XXI wieku*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Poznań 2011, s. 55-66. ISBN: 978-83-61304-38-8.
 34. Piasecki E. *O zawodzie wychowawcy fizycznego*. Warszawa. 1927.
 35. Sikorski M. *Kompetencje komunikacyjne nauczycieli*, s. 164, W: (red.) Kojkoł J. *COLLOQUIUM ROCZNIK II/2010*, Wydawnictwo Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni, Gdynia, s. 155-172. ISSN: 2081-3813.
 36. Skiert M., Buchta A., *Postawy absolwentów studiów wychowania fizycznego wobec pracy – diagnoza i ocena szans zawodowych*, Pol. J. Sport Tourism 2008, 15, s. 120-127
 37. Skiert M., Buchta A., *Przedsiębiorczość w podstawach studentów wychowania fizycznego*, Pol. J. Sport Tourism 2010, 17, s. 111-119
 38. Szarkowska A. (2006) *Być nauczycielem... Podlaska kultura fizyczna. Wychowanie fizyczne – Sport - Turystyka i Rekreacja*, *Kwartalnik naukowy* Nr 2 (9), Supraśl, 2006, s. 7-9.
 39. Taraszkiewicz M. *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Arka, Poznań, 2001.
 40. Toczek – Werner S., Targosz P. *Korzystanie z nowoczesnych narzędzi technologii informacyjnej a uczestnictwo w rekreacji ruchowej i nawiązywanie więzi*

- społecznych (na przykładzie młodego pokolenia Polaków), W: (red.) Zasada M. i inni Humanistyczny wymiar kultury fizycznej. Humanistic dimension physical culture. Seria: Monografie nr 12/10 Wydawca: Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu, Bydgoszcz – Lwów – Warszawa 2010, s. 218-233. ISBN: 978-83-62750-01-6.
41. Wanit Nirantranon, Boonchom Srisa-Ard A Model of Effective Competency in Health and Physical Education Teacher, Development in Small Schools in Educational Service Area Office of Udonthani 1 The Social Sciences Volume: 4, 2009, s. 374-381. URL: www.medwelljournals.com/abstract/?doi=sscience.2009.374.381[on line 02.01.2013].
 42. Wendland M. Konstruktywizm komunikacyjny. Tom I. W: (red.) B. Andrzejewski Biblioteka Komunikacji Społecznej, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2011, ISBN 978-83-7092-120-0.
 43. Whiddett S., S. Hollyforde Modele kompetencyjne w zarządzaniu zasobami ludzkimi, Oficyna Ekonomiczna Grupa Wolters Kluwer, Kraków 2003. ISBN: 83-89355-06-X.
 44. Wiesner W., Błacha R. Kształcenie studentów AWF Wrocław w zakresie rekreacji wodnej poprzez ścieżki edukacyjne. W: (red.) Zasada M. i inni Humanistyczny wymiar kultury fizycznej. Humanistic dimension physical culture. Seria: Monografie nr 12/10 Wydawca: Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu, Bydgoszcz – Lwów – Warszawa 2010 s. 316-325. ISBN: 978-83-62750-01-6.
 45. Wiesner W. i inni Komunikacja dydaktyczna z wykorzystaniem technologii video w nauczaniu narciarstwa. W: (red.) Zasada M. i inni Humanistyczny wymiar kultury fizycznej. Humanistic dimension physical culture. Seria: Monografie nr 12/10 Wydawca: Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu, Bydgoszcz – Lwów – Warszawa 2010, s. 278-290. ISBN: 978-83-62750-01-6.
 46. Woynarowska B. Przygotowanie nauczycieli do wychowania fizycznego do realizacji edukacji zdrowotnej. Opinie nauczycieli akademickich – 2008 maszynopis, cytowane za: Huk – Wieliczuk E., J.T. Marcinkowski Uczelnie wyższe wychowania fizycznego wobec aktualnych potrzeb edukacji zdrowotnej, Probl. Hig. Epidemiol. 90 (4), Oficyna Wydawnicza MA, Poznań, 2009, s. 473-474.
 47. Zalech M., Wizerunek negatywnych cech charakteru jako element budowania pozytywnego wizerunku nauczyciela wychowania fizycznego, Pol. J. Sport. Tourism 2011, 18, s. 206-213
 48. Żegnałek K. Komunikacyjne kompetencje nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej. W: (red.) Majchrzak N., Zduniak A. Komunikowanie się w społeczeństwie wiedzy XXI wieku. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2011, s. 117-124. ISBN: 978-83-61304-38-8.